

Ahkâm Hadis Kitaplarında Rivayetlere Yer Verme Şekilleri

MUSTAFA ÖZTOPRAK*

Özet: Hadisleri anlama çabaları ilk dönemlerden itibaren yapılmaktadır. İlk dönemlerde hadisin anlaşılmasına fıkhu'l-hadis denirken daha sonraki süreçte özellikle yazılan eserlere ahkâm hadisi ifadesini kullanılmaktadır. Ahkâm hadisleri çalışmaları belirli özellikler taşıyan eserlerdir. Bu özellikler, isnat ve metin dengesi içerisinde onlarca maddeyi içermektedir. Rivayete yer verme şekilleri de bunlardandır. Her bir âlim kendi metodu çerçevesinde eserine aldığı rivayetleri ayrı ayrı incelemeye tabi tutmuştur. Söz konusu usuller rivayetleri daha iyi anlama adına yapılan faaliyetlerdir. Farklı zaman ve zeminlerde yaşamış âlimlerin rivayetlere yer verme usullerini tespit etmek ahkâm hadislerini anlamada yardımcı olacaktır. Onların eserlerinde uyguladığı metotların ortak ve farklı yönleri ortaya çıkarılacaktır. Makalede söz konusu âlimlerin eserleri üzerinden karşılaştırmalı inceleme neticesinde ortak noktalar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu araştırmada, ahkâm hadisleri çalışmalarında dikkate alınan rivayete yer verme şekillerinde ortak noktaların neler olduğu ve farklılıkları oluşturan sebeplerin nelerden meydana geldiği belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahkâm, hadis, rivayet, metot, yaklaşım..

* Y. Doç.Dr. | Sinop Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü

The Method of the Rumors in the Books of Judgment Hadiths

MUSTAFA ÖZTOPRAK

Abstract: Understanding the efforts of the hadiths are from the earliest times. Understanding of the fiqh al-hadith after hadith said to the first period, the process works especially written statement judgments used in the hadith. Specific features that work with the hadiths of Allah artifacts. These features are attributed to the substance and include dozens of text in the balance. Do not place the rumors of this material in forms. The work of scholars within the framework of their own narrative of each method separately kept under review. These are activities performed on behalf of a better understanding of narrative procedures. Different time and place-making procedures of soils to determine the canon lived in the hadith narrations scholars will help you to understand. Their commonalities and differences in the methods applied will be enacted in the works. Article, through the works of such scholars as a result of a comparative study tried to determine common points. In this study, making judgments hadith studies taken into account in the forms of narration, what are the common points and differences, that in the attempt to determine what reasons.

Keywords: Judgment, hadith, rumor, method, approach.

Giriş

Ahkâm hadisleri, hadis ilminde fıkıh ile hadisin birlikte sergilediği bir alandır. Her ne kadar tarihsel süreçte ayrı bir disiplin olarak temayüz etmese de, söz konusu alanda eserler meydana getirilmiştir. Bu çalışmalar, İslâmî ilimler tarihinin her döneminde ve Müslüman coğrafyanın her bölgesinde ortaya konmuştur.¹ Çünkü ahkâm hadisleri konusu, İslâm'ın iki ana umdesinden biri olan hadisleri anlama ve hüküm istinbât edebilmenin en önemli unsurudur. İslâmî ilimler, İslâm coğrafyasının her bölgesinden telif edilen eserlerle teşekkül etmiştir. Ancak bazı bölgelerde daha fazla yoğunlaşmalar olmuştur. Bağdat, Nişâbur, Mısır, İstanbul, Endülüs, Kayravan ve Merakeş bunlardan bazılarıdır. Söz konusu yerler, ahkâm hadisleri alanında da eser verenlerin ortaya çıktığı coğrafyalardır.² Ahkâm hadisleri ile ilgili her çalışmaları, içinde kendi bölgesinin, âlimlerinin ve medreselerin eğitim anlayışlarının numunelerini taşımaktadır.

Ahkâm hadisleri ile ilgili çalışmalara bakıldığında, her bir müellifin farklı yaklaşımlar sergilediği tespit edilmektedir. Bunu özellikle rivayetlere yer verme şekillerinde görmek mümkündür. Bir âlimin hassasiyet gösterdiği noktayı diğeri göz ardı edebilmektedir. Dolayısıyla bölgelere, ilim merkezlerine, eğitim seviyesine ve mezhebe göre şekillenen ahkâm hadisleri çalışmalarında rivayetlere yer verme şekli birbirinden farklıdır. Buna binaen bölge farkı gözetmeksizin ahkâm hadisleri alanında zikredilen eserlerdeki rivayetle-

¹ Ahkâm konusundaki hadisler üzerine yapılan ilk çalışmaların hicri 2. asırda İmam Mâlik (v. 179/795) *el-Muvattâ'*ndaki bab başlıklarıyla başlatmak gerekir. Ancak sistematik anlamda aynı asırda yaşayan İmam Şâfi'nin *er-Risâle*'sini zikretmek gerekmektedir. Ahmet b. Hanbel (v. 241/863), Şâfi (v. 204/826) olmasaydı fıkhu'l-hadis'i bilemezdik tespitinde bulunmaktadır (Şâfi, *er-Risâle*, I, 6).

² Ahkâm hadisleri alanında eserler veren âlimlerin mezkûr ilim merkezlerinde yetiştiği tespit edilmiştir. Mesela, Tahavî (v. 321/933) ve İbn Hacer (v. 852/1449) Mısır'da, İbn Hazm (v. 456/1064), İbn Abdilber (v. 463/1071) ve İbnü'l-Harrât (v. 581/1186) Endülüs'te, Nişâbur'da Beyhaki (v. 458/1066), Horasan'da Beğavî (v. 516/1122), Dimaşk'ta Makdîsî (v. 600/1203) ve Şevkânî (v. 1250/1834) Yemen'de ilmi çalışmalarını devam ettirmişlerdir (Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, Daru İhyai't-Türâsî'l-Arabî, Haydarabad, 1956, III, 219; *Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnaût vd, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1982, XVIII, 163-169; Zirikli, *el-A'lâm Kâmusu Terâcim li-Eşberi'r-Ricâl ve'n-Nisâ*, Dâru'l-İlim, Beyrut, 2002, I, 116-117, 178).

re yer verme şekillerinin incelenmesi gerekmektedir. Söz konusu incelemeye, bölgeler arasındaki ahkâm hadislerine yaklaşım farklılıkları, araştırma usulleri ve önem verilen noktalar tespit edilecektir. Aynı zamanda, ahkâm hadis kitaplarındaki rivayetlere yer verme şekillerinin bütüncül olarak görülmesi de sağlanmış olacaktır. Çünkü her bir ilim merkezinde ön plana çıkan ve önem verilen farklı usuller bulunabilmektedir. Farklılıklar ve eksikliklerle meselenin incelenmesi, ahkâm hadislerini ve bu alanda verilen eserleri daha iyi anlamaya katkı sağlayacaktır.

Bu mülahazalarla makalede, ahkâm hadislerinde rivayetlere yer verme şekilleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Zira her bir çalışma, rivayetin isnadından fikhî boyutuna kadar farklı inceleme noktaları ortaya koymaktadır. Bu çalışmada ahkâm hadisleri alanında eser veren farklı bölgelerdeki dokuz farklı âlimin eserlerindeki rivayetlere yer verme usulleri ele alınacaktır.

Bunlar; Tahavî (v. 321/933)'nin *Şerbu Maâni'l-Âsâr*'ı, İbn Hazm (v. 456/1064)'ın *el-Muballâ*'sı, Beyhakî (v. 458/1066)'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sı, İbn Abdilber (v. 463/1071)'in *et-Tembîd*'i, Beğavî (v. 516/1122)'nin *Şerbu's-Sünne*'si, İbnü'l-Harrât (v. 581/1186)'ın *Abkâmü'l-Kübrâ* ve *Abkâmü'l-Vüstâ*'sı, Makdisî (v. 600/1203)'nin *Umdetü'l-Ahkâm*'ı, İbn Hacer'in *Bülûğu'l-Merâm*'ı ve Şevkânî (v. 1250/1834)'nin *Neylü'l-Evtâr*'ıdır.

Seçilen eserler, yazıldıkları dönem ve sonrasında hadislerin anlaşılmasında temel kaynaklardan olmuştur. Bu eserler üzerine birden fazla çalışma yapılmıştır. Ahkâm konusundaki hadis çalışmaları ifade edildiğinde söz konusu eserler ilk olarak akla gelmektedir. Bu kitaplar farklı dönemlerde ve farklı bölgelerde yazılmıştır. Bu durum, ahkâm konusundaki hadis kitaplarında rivayetlere yer verme şekilleri gelişim sürecinin tespit edilmesini sağlayacaktır. Söz konusu incelemede, genel yaklaşımlar başlıklar halinde belirtilecektir. Her bir âlimin tespit edilen bu başlıklardaki yaklaşımları incelenecektir. Sonuçta, ahkâm hadislerindeki rivayetlere yer verme şekilleri farklı zaman ve zeminde yetişmiş âlimlerin çalışmaları çerçevesinde tespit edilmiş olacaktır.

1. Hadislerden Anlam Bakımından En Kapsayıcı Olanı Zikretme

Ahkâm hadis kitaplarında, bir konu ile ilgili rivayetler zikredilirken bazı âlimler ilk olarak meseleyi ifade eden en kapsamlı hadise yer vermişlerdir. Bazıları ise hadislerin sıhhatini esas almışlardır. En kapsamlı rivayete yer verme amacıyla olanların konunun ilk başta çerçevesini çizme gibi bir amaçlarının olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonraki rivayetler, ilk olarak nakledilen hadisin detaylandırılması yönündedir. Bu metotla, meselenin kapsamı belirtilmiş ve ayrıntılı şekilde bilgilendirme amaçlanmıştır.

İlk rivayetlere en geniş anlamlı hadisler açısından yaklaşanların başında İbnü'l-Harrât (v. 581/1186) gelmektedir. İbnü'l-Harrât'a göre, bir hadis, isnad bakımından sahîh olabilir. Aynı hadisin sıhhat açısından daha aşağı seviyede olan başka bir rivayeti de bulunabilir. O, daha kapsayıcı, açık ve meseleyi etraflıca almış olan rivayeti tercih etmektedir.³ Mesela:

الْبَزَارِ حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ مُحَمَّدٍ ، قَالَ : أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فَضِيلٍ ، عَنْ عَاصِمِ الْأَحْوَلِ ،
عَنْ أَبِي عَثْمَانَ ، عَنْ سَلْمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، قَالَ : لَا
تَكُونَنَّ إِنْ اسْتَطَعْتَ أَوْلَ مَنْ يَدْخُلُ السُّوقَ ، وَلَا آخِرَ مَنْ يَخْرُجُ مِنْهَا ، فَإِنَّهَا مَعْرَكَةُ الشَّيْطَانِ
، وَبِهَا يَنْصَبُ رَأْيَتَهُ ،

Selmân-ı Fârisî (r.a.) şöyle rivayet etmiştir: Rasûlüllâh (s.a.s.), “Şayet yapabiliyorsan, çarşı-pazara ilk giren ve oradan son çıkan kimse sen olma! Çünkü orası şeytanın savaş alanı olup bayrağını oraya diker”⁴ buyurdu.

مُسْلِمٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَبِيبٍ الْحَارِثِيُّ وَصَالِحُ بْنُ حَاتِمٍ بْنِ وَرْدَانَ قَالَا حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ
زُرَيْعٍ حَدَّثَنَا خَالِدُ الْحَدَّاءُ عَنْ أَبِي مَعْشَرٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ
قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

لِيَلْبِسَنَّ مِنْكُمْ أَوْلُو الْأَخْلَامِ وَالنَّهْيُ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ - ثَلَاثًا - وَإِيَّاكُمْ وَهَيْشَاتِ الْأَسْوَاقِ

Abdullah İbn Mes'ûd (r.a.)'den rivayet edildiğine göre Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurdu. “Aklı başında olanlarınız benim hemen arkama dursun. Sonra bu vasıfta olanlar dursunlar. Peygam-

³ İbnü'l-Harrât, *el-Abkâmü'l-Vüstâ min Hadisi'n-Nebi Sallallahü Aleyhi ve Sellem*, nşr. Hamdi Silefi, Subhi Samerrâi, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1416, I, 70.

⁴ Bezzâr, *el-Müsned*, nşr. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullâh, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine, 1428, I, 392; Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe*, 100.

ber (s.a.s.) bu sözü üç defa tekrarladı. (Namazda) Çarşı-pazarlardaki gibi keşmekeşlikten sakının”⁵ rivayetleri buna örnek verilebilir.

İkinci rivayet birinci rivayetten sıhhat bakımından temayüz eden sahih bir hadistir. İbnü'l-Harrât, birinci hadisi - her ne kadar sıhhat bakımından ikincinin dînunda olsa da - meseleyi daha açıklayıcı ve kapsayıcı ele aldığı için ilk önce onu aktarmayı tercih etmiştir. Birinci rivayet de ilk rivayet gibi Müslim'in *Sabîb*'inde farklı isnadla geçmektedir. Ancak İbnü'l-Harrât, Bezzâr'ın *Müsned*'inden nakilde bulunmayı tercih etmiştir.⁶

Endülüs'ün bir diğer âlimi İbn Hazm'da ilk rivayete önem verilerdendir. *el-Muballâ*'da herhangi bir konu ile ilgili rivayetler zikredilirken ilk olarak en geniş anlamı taşıyan hadise yer vermektedir.⁷ Daha sonra nakledilen hadisler birinci hadisin ayrıntılarını içermektedir. Mesela:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " كُلُّ شَرْطٍ لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ فَهُوَ بَاطِلٌ وَإِنْ كَانَ مِائَةً شَرْطٍ مِنْ أَسْتَرَطَ شَرْطًا لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ فَلَيْسَ لَهُ " وَقَالَ عَزَّ وَجَلَّ: إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى: وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ

عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ، [رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا]، " أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اشْتَرَى مِنْ يَهُودِيٍّ طَعَامًا إِلَى أَجَلٍ وَرَهْنَهُ دِرْعَهُ "

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: وَاللَّهِ لَقَدْ مَاتَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَإِنَّ دِرْعَهُ لَمَرْهُونَةٌ عِنْدَ رَجُلٍ مِنَ الْيَهُودِ بَعِثَرِينَ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ أَخَذَهَا طَعَامًا لِأَهْلِهِ. قَدْ رَوَى أَنَسٌ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخَذَ شَعِيرًا مِنْ يَهُودِيٍّ بِالْمَدِينَةِ وَرَهْنَهُ دِرْعَهُ، وَلَيْسَ فِيهِ ذِكْرُ أَجَلٍ⁸

İbn Hazm, *Kitâbü'r-Rehn*'inde alış-verişte şart koşma bahsinde yukarıdaki rivayetlere yer vermiştir. İlk rivayet alış-verişteki bütün şartların bâtil ve Allah Teâlâ'nın muradının da bu olduğunu ayetlerle ifade edilmiştir. Daha sonraki rivayetlerde ise, Allah

⁵ Müslim, *Salât*, 122; Ebû Dâvûd, *Salât*, 95; Nesâî, *Salât*, 54; İmâmet, 23; İbn Mâce, *İkâmet*, 45.

⁶ İbnü'l-Harrât, *Abkâmü'ş-Şerriyyetü'l-Kübrâ* nşr. Ebû Abdillâh Huseyn b. Ukkâşe, *Mektebetü'r-Rüşd*, Riyad, 1422, I, 198.

⁷ İbn Hazm, *el-Muballâ*, VIII, 87.

⁸ Yukarıda zikredilen dört rivayetler için Bkz. Buhârî, *Rehn*, 2; Müslim, *Müsâkât*, 113; Ahmed, *Müsned*, VI, 213; Dârimî, *Buyû*, 44; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 132; İbn Hazm, *el-Muballâ*, VIII, 87-88.

Rasûlü (s.a.s.)'in hayatından zırhını rehin verme olayı nakledilmiştir. Son iki rivayette ise söz konusu rehin verme olayının ayrıntılarına giren hadisler nakledilmiştir. Zikredilen dört rivayetin üçü ilk aktarılan hadisin detaylandırılması niteliğindedir.

Herhangi bir konu hakkında *el-Muballâ*'da yer verdiği rivayetler onun mesele ile ilgili görüşünü yansıtmaktadır. O daha çok bütün rivayetlerle maksadını anlatmaya çalışan bir metot izlemektedir. İbn Hazm'ın yukarıda zikredilen ve *el-Muballa*'da belirttiği rivayetlerin akabinden hadislerden çıkan sonucu ifade ettiği tespit edilmektedir. O görüşte, nakledilen hadislerde bahsedilenlerin dışında bir sonuç belirtmemektedir.⁹

İbn Abdilber (v. 463/1071), *et-Tembîd* isimli eseriyle ahkâm hadislerinde temayüz eden bir âlimdir. Eseri, İmam Mâlik (v. 179/795)'in *el-Muvattâ'* üzerine bir şerh çalışması olduğu için konular hakkında ilk naklettiği hadis *el-Muvattâ'*dandır. Ancak *el-Muvattâ'*dan naklettiği hadisin mütâbi ve şâhitlerini farklı kaynaklardan zikretmekle en geniş anlamı yakalama arzusunda olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰

Tahavî, *Şerbu Maâni'l-Âsâr*'da konulara ilk olarak kısa hadislerle başlamaktadır. Daha sonra gelen rivayetlerle mesele detaylandırılmaktadır. Mesela, bâbü'l-messi ale'l-huffeyn (çoraplara mesh) ve bâbü kırâati'l-Kur'an li'l-cunup ve li'l-hâiz ellezi leyse ale'l-vudû (abdest almadan hayızlı ve cünüp kişilerin Kur'an okuması) bablarında ilk olarak nakledilen rivayetin kısa, sonra gelenlerin ise konunun ayrıntılarına yönelik olduğu anlaşılmaktadır.¹¹

İlk rivayette en geniş anlamdan ziyade en sahîh hadise yer vermeyi arzu eden âlimler de bulunmaktadır. Söz konusu âlimler sıhhati ön plana alırken peş peşe sıralanan hadislerle meseleyi en geniş anlamda izah etmeyi de ihmal etmemektedirler. Bunlardan ikisi Beğavî ve İbn Hacer'dir. Beğavî ve İbn Hacer, bablara en geniş anlamlı hadislerle başlamaktan ziyade sıhhat bakımından en

⁹ İbn Hazm, *el-Muballa*, VIII, 88.

¹⁰ İbn Abdilber, *et-Tembîd*, X, 5-7.

¹¹ Bkz. Tahavi, *Şerbu Maâni'l-Âsâr*, I, 26; Konu ile ilgili olarak nakledilen hadis için Bkz. İbn Hibbân, *Sabîb*, IV, 169.

güçlü olanı tercih etmektedir. Ancak, yer verdikleri hadisleri ilk olarak Buhârî ve Müslim'in *Sabîb*'inden nakletmektedirler. Her iki kaynaktan da ilk olarak müttefekun aleyh olanları zikretmektedirler. Sonraki rivayetler ise, ya Buhârî veya Müslim'in *Sabîb*'inden alınmaktadır.¹² Bu noktada, hem Beğavî'nin hem de İbn Hacer'in konulara başlarken ilk olarak yer verdikleri rivayetlerde sıhhati ön plana çıkardıkları anlaşılmaktadır.

Yukarıda ahkâm hadisleri âlimlerinin eserlerinde yer verdikleri ilk olarak zikrettikleri rivayetlerde iki yaklaşım sergilenmektedir. Bunlardan birisi, en geniş anlamlı hadisi sıhhatine bakmaksızın zikretme, diğeri ise sıhhati ön plana çıkararak kalan rivayetlerle meseleyi tam olarak belirtme çabasıdır.

2. Bir Konu İle İlgili Gelen Tek Rivayete Sıhhatine Bakmaksızın Yer Verme

Ahkâm eserlerinde bazen bir konu ile ilgili tek rivayet zikredilmektedir. Onun dışında herhangi bir hadisin varlığı tespit edilmemektedir. Bu, ya müellifin tek hadis tercihinden ya da o konu hakkında gelen başka rivayetin olmamasından kaynaklanmaktadır. Ancak söz konusu uygulamayı yeğleyen âlimler bir konu ile ilgili gelen tek rivayet olduğu için başka tercih imkânlarının olmadığından bunu yaptıklarını söylemektedir.

Rivayetler hakkında araştırma yapıldığında da konu ile ilgili başka hadislerin olmadığı tespit edilmektedir. Ahkâm hadisleri çalışmaları yapan ve incelememiz dâhilinde olan eserlerin müelliflerinden sadece Beyhakî ve İbnü'l-Harrât söz konusu uygulamaya yer vermişlerdir. Şimdi her iki âlimin eserlerinde ele aldıkları örnekleri inceleyelim.

Beyhakî, bir konu hakkında gelen tek rivayeti sıhhatine bakmaksızın kitabında zikretmektedir. Mesela Kitâbü'ş-Şirket bölümünün beş babından biri olan bâbü'ş-şirketi fi'l-ganîme'de şu rivayete yer vermiştir.

¹² Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ', *Şerbu's-Sünne*, nşr. Şuayb Arnâut, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1403, III, 367-370.

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ هُوَ ابْنُ أَبِي أَيُّوبَ قَالَ
حَدَّثَنِي أَبُو عَقِيلٍ زُهْرَةُ بْنُ مَعْبُدٍ عَنْ جَدِّهِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ هِشَامٍ
وَكَانَ قَدْ أَدْرَكَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَذَهَبَتْ بِهِ أُمُّهُ زَيْنَبُ بِنْتُ حُمَيْدٍ إِلَى رَسُولِ
اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ بَايِعْهُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هُوَ
صَغِيرٌ فَمَسَحَ رَأْسَهُ وَدَعَا لَهُ وَكَانَ يُضْحِي بِالشَّاةِ الْوَاحِدَةِ عَنْ جَمِيعِ أَهْلِهِ

Zühre İbn Ma'bed, dedesi Abdullah İbn Hişam'dan naklen anlatıyor: Abdullah Rasûlüllâh (s.a.s.)'ı görmüş idi. Annesi Zeyneb bt. Humeyd, Abdullah İbn Hişam'ı Rasûlüllâh 'a götürüp şöyle dedi: "Ey Allah'ın Rasûlü; bundan biat al dedi. Peygamber (s.a.s.) de o, henüz küçük deyip başını okşadı ve ona dua etti. Abdullah İbn Hişam, ailesi için bir koyun kurban ederdı."¹³

Bablardan bazılarında tek rivayete yer veren diğer bir âlim ise İbnü'l-Harrât el-İşbîlî'dir. O, *el-Abkâmü'l-Vüstâ*'nın mukaddimesinde, bir konu ile ilgili sahîh hadis gelmiş, onun dışında bir rivayet gelmemişse, o rivayet hangi konuda ise o konuda amel edilmesi bakımından hüccettir,¹⁴ tespitini yapmaktadır.

مسلم جابر بن عبد الله يقول قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لو بعت من أخيك
ثمرا فأصابته جائحة فلا يحل لك أن تأخذ منه شيئا بم تأخذ مال أخيك بغير حق

Câbir İbn Abdillâh (r.a.) nakletmektedir. Rasûlüllâh (s.a.s.), "Kardeşine bir meyve sattığında ve ona bir yara isabet etmişse, ondan bir şey alman sana helal olmaz. Sen niçin kardeşinin malını haksız bir şekilde alıyorsun?" buyurdu.¹⁵ İbnü'l-Harrât, buyu' konusunda sadece Müslim'in *Sabih*'inden gelen bu hadisi zikretmektedir. Beyhakî ve İbnü'l-Harrât'ın eserlerinden nakledilen örneklerde de görüldüğü üzere ahkâm hadisleri çalışmalarının bazı bablarında tek rivayetle yetinilmekte ve tek bir hadis üzerine bile ahkâm oluşturabileceği ifade edilmektedir. Bu duruma göre eğer bir konu ile ilgili tek bir rivayet varsa o zaman o hadisin konumu ne olursa olsun mevzû olmadığı sürece hüküm ifade edecektir. Mezkûr hadis âlimlerinin de eserlerinde tek bir rivayete bile yer vermeleri bu yönlü bir düşünce içinde olduklarının kanıtı olsa gerektir.

¹³ Buhâri, Şirket, 13; Daavât, 31; Ahkâm, 46; Ahmet, *Müsned*, IV, 233; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 79.

¹⁴ İbnü'l-Harrât, *el-Abkâmü'l-Vüstâ*, I, 69.

¹⁵ Müslim, Musakât, 14.

3. Cerh ve Ta'dil Konularında Değerlendirmelerde Bulunma

Cerh ve ta'dil konusu hadis ilminin en önemli alt disiplinlerinden birisidir. Çünkü hadislerin sıhhat durumlarının bilinmesi onların dikkate alınıp-alınmamasını sağlamaktadır. Bu noktada hadis ilmi açısından bilinmesi elzem olan konulardan birisini teşkil etmektedir. Söz konusu olan ahkâm hadisleri olunca cerh ve ta'dil ilmi daha bir önem arz etmektedir. Çünkü ahkâm hadisleri, üzerine hüküm bina edilen rivayetlerdir. Hüküm bina edilen rivayetlerin de cerh ve ta'dil açısından bir probleminin olmaması tercih edilen durumdur. Çalışmamıza konu olan eserlerde âlimlerin mevzu olmamak şartıyla alanında tek rivayetler dışında genel olarak cerh ve ta'dil hassasiyetleri bulunmaktadır. Ancak cerh ve ta'dil anlayışında uygulama farklılığı söz konusudur. Bu noktada ikiye ayrıldıkları görülmektedir. Bir tarafta sıhhat konusunu dikkate alan ve eserlerinde sahih hadise azami seviyede önem veren âlimler, diğer tarafta Buhârî ve Müslim'in *Sabîb*'inin dışındakilere cerh ve ta'dil uygulaması yapanlar vardır. Bu iki grubu ayrıntılı bir şekilde şu şekilde zikredebiliriz.

Tahavî (v. 321/933), Beyhakî (v. 458/1066), Beğavî (v. 516/1122), Makdîsî (v. 600/1203) ve İbn Hacer (v. 852/1449) eserlerinde yer verdikleri hadislerden sonra cerh ve ta'dil konusunda bilgi ve değerlendirme yapmamaktadırlar. Çünkü eserlerinde yer verdikleri hadislerin büyük bir kısmını Buhârî ve Müslim'in *Sabîb*'inden aldıkları tespit edilmektedir. Mezkûr âlimlerin naklettikleri rivayetlerde sıhhat hassasiyeti vardır. Mesela İbn Hacer, zikrettiği hadislerden sonra rivayetin nerede geçtiğini belirtmektedir.¹⁶ Bu sonuç, onların cerh ve ta'dil'e çalışmalarında neden yer vermediklerinin bir ispatıdır. Cerh ve ta'dil'e önem verip aynı zamanda eserindeki rivayetlerin sıhhat oranını azami seviyede tutmaya çalışan ahkâm hadisleri müellifleri de bulunmaktadır. Bunlar, İbn Hazm, İbn Abdilber, İbnü'l-Harrât ve Şevkânî'dir. Her dört âlim çalışmalarında cerh ve ta'dil'e önem vermişlerdir. Onların kitaplarındaki cerh ve ta'dil uygulamalarını sırasıyla şu şekilde zikredebiliriz.

¹⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 70-71.

İbn Hazm¹⁷ ve İbn Abdilber,¹⁸ cerh ve ta'dil'e önem veren iki Endülüslü âlimdir. İbn Abdilber'in, cerh ve ta'dil konusunda nevi şahsına münhasır bir duruşu vardır. Diğer âlimler sadece cerh ve ta'dil eserlerinde geçen değerlendirmelere yer verirken İbn Abdilber kendi düşüncesini de beyan etmektedir.¹⁹ O, sadece raviler hakkında cerh ve ta'dil açısından kısa tespitler ile yetinmektedir. Aynı zamanda serdedilen tespitlerin sebeplerinin de söylenmesini arzu etmektedir. Nakilci mantıktan ziyade sorgulayıcı bir metot izlemektedir. Çünkü söz konusu olan cerh ve ta'dil olduğu için bir ravi hakkında birden fazla farklı değerlendirme yapılabildiği için her bir âlimin düşüncesine dayanak oluşturabilecek sebepleri açıklamasını istemekten daha doğal bir durum olmasa gerektir. İbn Abdilber, sebeplerin açıklanmadığı tespitlere ise itibar etmemektedir.

Endülüste ahkâm hadisleri konusunda çalışmalar yapan bir diğer âlim ise İbnü'l-Harrât el-İşbîlî'dir. Onun ahkâm hadislerinde *el-Abkâmü'l-Kübrâ*, *el-Abkâmü'l-Vüstâ* ve *el-Abkâmü's-Suğrâ* isimli üç eseri bulunmaktadır. Söz konusu eserlerden *el-Abkâmü'l-Kübrâ* ve *el-Abkâmü's-Suğrâ*'da cerh ve ta'dil konusuna çok az yer verirken, *el-Abkâmü'l-Vüstâ*'da ise cerh ve ta'dil konusuna geniş yer ayırmıştır.²⁰ İbnü'l-Harrât, râviler hakkındaki değerlendirmelerde, cerh ve ta'dil alanında temâyüz etmiş âlimlerin görüşlerine de başvurmuştur. Mezkûr değerlendirmeleri elinden geldiğince kısa tutmaya çalışmıştır. Zaman zaman hadisler üzerinde kritik yaptığını, özellikle zayıf olanları belirttiğini, bazen de cerh yönlerini zikrettiğini söylemiştir.²¹ Bazı hadislerin terk edilmesinde âlimler arasında bir ittifak olmadığı için, tesâhül gösterip o rivayetleri kitabına aldığını belirtmiştir.²² Buna misal olarak şu rivayete yer vermektedir:

¹⁷ İbn Hazm'ın cerh ve ta'dil'e önem verdiğine dair bilgi için Bkz. *el-Muballâ*, VII, 375.

¹⁸ İbn Abdilber'in cerh ve ta'dil'e önem verdiğini gösteren örnekler için Bkz. *et-Tembîd*, II, 27-33.

¹⁹ İbn Abdilber, *et-Tembîd*, II, 34; XII, 143-144.

²⁰ İbnü'l-Harrât'ın cerh ve ta'dil uygulamaları için Bkz. Öztoprak, Mustafa, *Endülüste Hadis ve İbnü'l-Harrât el-İşbîlî*, Şimal Matbaacılık, Sinop, 2012, s. 194-226.

²¹ İbnü'l-Harrât, *el-Abkâmü'l-Vüstâ*, I, 67- 68.

²² İbnü'l-Harrât, *el-Abkâmü'l-Vüstâ*, I, 68.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدِ الْهَمْدَانِيُّ أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ الْمَلِكِ أَحْمَدُ بْنُ إِبرَاهِيمِ
الْدَّمَشْقِيُّ أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ أَخْبَرَنَا ابْنُ عِيَّاشٍ أَخْبَرَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ
أَبِي لَيْلَى عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا اخْتَلَفَ الْمُتَبَايِعَانِ فِي الْبَيْعِ وَالسَّلْعَةِ كَمَا هِيَ لَمْ تُسْتَهْأَكْ
فَالْقَوْلُ مَا قَالَ الْبَائِعُ أَوْ يَتَرَادَانِ الْبَيْعُ²³

Bu rivayetin isnadındaki raviler hakkında farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. İsnaddaki Muhammed b. Abdurrahman hakkında İbnü'l-Harrât “zayıf” demektedir. Muhammed b. el-Huseyn b. Said el-Hemedânî hakkında ise metruk değerlendirmesi yapılmaktadır.²⁴ İbnü'l-Harrât bu değerlendirmelerin hepsini zikretmekte, aynı zamanda raviler hakkında kanaatlerini belirtmektedir. Âlimler arasında bir ittifakın olmadığı rivayet ve raviler hakkında tercih yapmayı kitabında zikretmeyi uygun bulmaktadır.

Ahkâm hadisleri çalışmalarıyla ön plana çıkan son dönem âlimlerinden birisi de Şevkânî'dir. O, cerh ve ta'dil'e önem vermektedir. Bunu rivayetleri zikrettikten sonra hemen raviler ve rivayet hakkında değerlendirme yapmasından anlamak mümkündür. İsnadda geçen her bir ravi hakkında âlimlerin görüşlerine yer vermektedir. Onun cerh ve ta'dil hassasiyetini gösteren bir diğer nokta ise isnadda geçen ravilerin yanlış anlaşılması için garîbü'l-hadis ve tabakat kitaplarından isimlerin ve ifadelerin doğru okunmaları hakkında bilgi vermesidir.²⁵

Cerh ve ta'dil konusunda ahkâm hadisleri eserlerinde genel olarak bir problem görünmemektedir. Hemen hemen bütün âlimlerde sahîh hadise yer verme hassasiyetinin olduğu tespit edilmektedir. Nakledilen bilgilerde de görüldüğü üzere cerh ve ta'dil konusunda âlimler arasında farklı yaklaşımlar vardır. Bazıları sahîh hadislere yer vererek cerh ve ta'dil'e konu olacak ravi ve rivayetleri ele alma gereksinimi duymamıştır. Çünkü kaynak olarak kabul edilen eserler sahîh hadislerden müteşekkil bir yapıya sahiptir. Söz konu-

²³ Darekutni, *es-Sünen*, nşr. Seyyid Abdullah Hâşim el-Yemânî el-Medenî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1386, III, 20.

²⁴ Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bağdâd*, II, 239; Zehebi, *Mizânü'l-İtidâl*, VI, 117; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LII, 342-343.

²⁵ Şevkânî, *Neylül-Evtâr min Esrâri Münteka'l-Abbâr*, nşr. Muhammed b. Suphi Hasen Hallâk, Dâru İbni'l-Cevzî, Mısır, 1427, VI, 68.

su âlimler cerh ve ta'dil konusunu bizzat yer vererek değil de, sahîh kaynaklara olan güven üzerinden halletme yoluna gitmişlerdir. Bazıları ise cerh ve ta'dil'i ayrıntılı bir şekilde ele almayı tercih etmişlerdir. Ancak meselenin özü itibariyle hepsinin bu meseleye önem verdikleri anlaşılmaktadır.

4. Hadislerin Sıhhati Hakkında Değerlendirme Yapma

Ahkâm hadis kitaplarında zikredilen rivayetlerden sonra bazı âlimler sıhhati hakkında değerlendirme yaparken bazıları ise herhangi bir açıklama yapmamaktadır. Sıhhat bilgisi verenlerle vermeyenlerin hareket noktası aslında aynı görünmektedir. Açıklama yapmayı tercih etmeyenler rivayetleri sahîh kaynaklardan naklettikleri için herhangi bir değerlendirme yapma ihtiyacı hissetmemiştir. Sıhhat bilgisi verme ihtiyacı duyanlar ise sahîh kaynakların dışından gelen rivayetler hakkında bu araştırmayı yapmaktadırlar. Her iki grup ile ilgili olarak âlimlerin görüşlerini şu şekilde zikredebiliriz. Tahavî (v. 321/933) ve İbn Hazm (v. 456/1064), rivayetler hakkında herhangi bir değerlendirme yapmamaktadır. Makdisî (v. 600/1203) ise, hadislerden sonra değerlendirme yapmıyor ancak zikrettiği rivayetlerin Buhârî ve Müslim'in *Sabîb*'inde yer alması ile yetinmektedir. Her iki kaynakta da yer verilen bir hadis varsa o zaman Buhârî'nin *Sabîb*'inden nakletmektedir.²⁶

İbn Hacer, zikrettiği hadislerden sonra rivayetin nerede geçtiğini belirtmektedir. Rivayetleri Buhârî (v. 256/870) ve Müslim (v. 261/875)'in *Sabîb*'inin dışında İbn Hıbban (v. 354/965)'in *Sabîb*'inden de nakletmektedir. Söz konusu üç kaynağa çoğunlukla yer vermesi İbn Hacer'in sahîh hassasiyetinin olduğunu göstermektedir. Bu durum ahkâm hadisleri çalışması olan İbn Hacer'in sıhhat konusunu eserinde dikkate aldığına bir göstergesidir. Ancak *Bülûğu'l-Merâm*'da sahîh hadislerin yanında zayıf rivayetler de bulunmaktadır. Bu durum sahîh hassasiyeti olmakla birlikte az da olsa zayıf hadislere yer vererek ahkâm alanında onların da kullanılabileceğini göstermektedir. İbn Hacer, bazı hadislerden sonra da "bu hadis, bu

²⁶ Makdisî, *Umdetü'l-Abkâm min Kelâmi Hayrîl-Enâm* nşr. Mahmut Arnaûd ve Abdülkadir Arnaûd, Müessesetü Kurtuba, Kâhire, 1408, s. 80-82.

babda en sahih rivayettir” ifadesini kullanmaktadır.²⁷ Beyhakî (v. 458/1066) ise, Buhârî ve Müslim’in *Sahîb*’inin yanında İmam Mâlik (v. 179/795)’in *el-Muvatta*’ını da çoğunlukla kaynak olarak kullanmaktadır. Onun sahih hassasiyetine Kitâbü’l-Havâle bölümü örnek olarak verilebilir. Söz konusu bölümde nakledilen beş hadisten üçü Buhârî ve Müslim’den biri İmam Mâlik’in *el-Muvatta*’ından ve bir hadiste kaynaksız zikredilmiştir.²⁸

Ahkâm hadislerinde rivayetlerdeki raviler hakkında değerlendirme yapanlar genellikle cerh ve ta’dil âlimlerinin açıklamalarına yer vermektedirler. Kendi değerlendirmelerini zikreden ise yoktur. Söz konusu âlimler, Beğavî, İbnü’l-Harrât (v. 581/1186) ve Şevkânî (v. 1250/1834) ’dir. Beğavî (v. 516/1122), hadisleri naklettikten sonra ilk olarak sıhhati hakkında bilgi vermektedir. Bu bilgiyi tafsilata girmeden, ravi ve rivayet hakkında değerlendirme yapmadan gerçekleştirilmektedir. Söz konusu tespitin bir kaynağı veya kendi görüşü olduğu yönde bir bilgi bulunmamaktadır.²⁹ Beğavî’nin, *Şerbu’s-Sünne*’yi hazırlarken sahih hadislerden müteşekkil bir eser meydana getirme amacında olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü eserde zikredilen hadisler büyük oranda sahih hadistir.

Ahkâm hadis kitapları içinde ahkâm ismiyle temayüz eden İbnü’l-Harrât’ın eserlerinde rivayetler hakkında cerh ve ta’dil âlimlerinin görüşlerine yer verilmektedir. Ancak İbnü’l-Harrât görüşlerini zikrederken neden onları belirttiğinin sebeplerini de açıklamaktadır. Aralarında tearuz bulunan rivayetlerden sonra genellikle değerlendirme yapmaktadır. Hadislerini aldığı müelliflerin görüşlerini zikrettikten sonra ona katılıp-katılmadığını belirtmektedir. Bunu yaparken görüşlerini sebepleriyle birlikte açıklamaktadır. Konu ile ilgili şu örnek verilebilir.

حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ قَالَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ حُدَيْفَةَ قَالَ
رَأَيْتُنِي أَنَا وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَتَمَاشَى فَأَتَى سُبَاطَةَ قَوْمٍ خَلْفَ حَائِطٍ فَقَامَ كَمَا
يَقُومُ أَحَدُكُمْ فَبَالَ فَأَنْتَبَذْتُ مِنْهُ فَأَسَارَ إِلَيَّ فَجَنَّبْتُهُ فَقُمْتُ عِنْدَ عَقِبِهِ حَتَّى فَرَغَ

²⁷ İbn Hacer, *Bülûğul-Merâm min Edilletil’l-Abkâm*, nşr. Muhammed Hâmid el-Fakî, el-Matbaatü’s-Selefiyye, Kâhire, 1347, I, 26, 467.

²⁸ Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, III, 171,172; VI, 36-37; 70-71.

²⁹ Beğavî, *Şerbu’s-Sünne*, XII, 202; XIV, 223.

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ أَخْبَرَنَا شَرِيكَ عَنْ الْمِقْدَامِ بْنِ شُرَيْحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ
مَنْ حَدَّثَكُمْ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- كَانَ يَبُولُ قَائِمًا فَلَا تُصَدِّقُوهُ مَا كَانَ يَبُولُ إِلَّا
قَاعًا.

Huzeyfe (r.a.) dedi ki: Ben, Rasûlullâh (s.a.s.) ile bir beraberliğimizi hatırlıyorum. Beraber yürüyorduk. Derken bir kavmin bir duvar gerisindeki küllüğüne rastladık. Rasûlullâh (s.a.s.), tıpkı sizden birinin ayakta bevletmesi gibi durup ayakta bevletti. Ben bu esnada kendilerinden uzaklaşmak istedim. Bana yakın durmamı işaret buyurdu. Geri gelip, hemen arkasında dikilip abdestini bozuncaya kadar bekledim.³⁰ Hz. Aişe (r.ha.)'dan rivayet edildiğine göre o şöyle derdi: "Size kim, Rasûlullâh (s.a.s.) 'in ayakta bevlettiğini söylerse, sakın onu tasdik etmeyin. O, daima çömelerek abdest bozardı."³¹

İbnü'l-Harrât, iki rivayeti zikrettikten sonra Tirmizi'nin: "bu rivayet, bu babda en sahîh hadistir" ifadesine yer vermektedir. Daha sonra kendi değerlendirmesi kapsamında "Huzeyfe'nin (r.a.): "hadisi bütün sıhhati toplamıştır, çünkü o sahabi olayı bizzat görüp şahit olmuştur" ifadesini kullanmaktadır. Bu görüşü belirtmekle onun mütâbî olmayı, sahabe açısından bizzat yaşayanın hadisini öncelikle almayı tercih ettiğini göstermektedir.

Ahkâm hadislerini zikreden kitaplardaki rivayetlerden sonra sıhhat belirtme yukarıda da görüldüğü üzere iki şekilde değerlendirilmektedir. Birinci grup, hadisler sahîh kaynaklarda zikredildiği için sıhhat bilgisi vermemektedirler. Bir nevi kaynağa güvenme söz konusudur. İkinci grup ise, sahîh hadislerin dışındaki kaynaklardan gelen rivayetlerin sıhhat durumunu belirtme gereksinimi hissetmektedirler. Söz konusu âlimlerin hassasiyetlerini anlamak mümkündür. Çünkü ahkâm hadisleri, üzerine hükümlerin bina edildiği rivayetlerdir. Hem rivayet hem de ravi açısından problemin olmaması gerekir. Bu noktada, mezkûr âlimlerin eserlerini genellikle sahîh hadislerden oluşturma çabaları oldukça anlamlıdır.

³⁰ Buhari, Vudu 62, 60, 61, Mezâlim 27; Müslim, Tahâret 73, 74; Ebu Dâvûd, Tahâret 12; Tirmizi, Tahâret 9; Nesâî, Tahâret 24.

³¹ Tirmizi, Tahâret, 12; Nesâî, Tahâret 25; İbnü'l-Harrât, *el-Abkâmü'l-Vüstâ*, I, 129.

5. Bir Konu İle İlgili Bütün Rivayetleri Zikretme

Bir konu ile ilgili olarak bütün rivayetlerin bir araya getirilmesi, meselenin tam anlaşılmasına vesile olacaktır. Çünkü Allah Rasûlü farklı zaman ve zeminlerde aynı konu hakkında hadisler serdetmiş olabilmektedir. Bu rivayetlerin bir araya toplanması ve kastedilenin ne olduğunun anlaşılması, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.³²

Ahkâm hadisleri müelliflerini bu konuda iki açıdan değerlendirmek mümkündür. Birincisi: İbn Abdilber'in *et-Tembîd*'i ve Şevkânî'nin *Neylü'l-Evtâr*'ı gibi şerh özelliği olan çalışmalarıdır. Zaten şerh çalışmalarında tariklerin toplanması genel olarak uygulanan bir metottur. Çünkü açıklamaya çalışılan rivayetin farklı kaynaklardan mütâbi ve şahitlerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Rivayetleri toplama ameliyesinin de bu çerçevede icra edilmesi elzem bir durumdur. Bir konu ile ilgili bütün rivayetleri toplama noktasında ikinci yön: bazı âlimlerin kendilerinin ulaşabildiği veya kendilerince uygun olan bir konu için seçilen rivayetlerin toplandığı ahkâm hadis çalışmaları vardır.

Bu çalışmalarda müellifler konunun farklı yönlerini anlatan rivayetleri zikretmektedir. Bu çerçevede hareket eden âlimlerden bazıları şunlardır: Tahavî, İbn Hazm, Beyhaki, İbn Abdilber, İbnü'l-Harrât, Makdisî, İbn Hacer ve Şevkânî'dir.³³ Konunun daha somut hale gelmesi açısından İbnü'l-Harât'ın eserinde zikrettiği rivayetleri bir araya getirme uygulamasını örnek olarak zikredebiliriz. Diğer âlimlerin de eserlerinde benzer uygulamalar söz konusudur. Bu husus özellikle *et-Tembîd*'de İbn Abdilber'in çok fazla dik-

³² Konu ile ilgili geniş bilgi için Bkz. Kettânî, *الحديث في جمع طرق بعض الحديث* isimli başlık altında şu isimlerin bazı hadislerin tariklerini toplama çalışmaları yaptığını belirtmektedir: Ebû Nuaym el-İsbahânî, Ebû Bekr el-Âcurî, Muhammed b. Eslem et-Tûsî, Ebû'l-Feth Nasr b. İbrâhim el-Makdisî eş-Şâfi, Hatîb el-Bağdâdî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Sa'd el-Kûfî, İbn Ukde, Zehebi, Taberânî, Yusuf b. Halîl ed-Dımaşkî, Ziyâüddîn el-Makdisî, Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Abdurrahman b. Osman b. Mûsâ b. Ebî Nasr el-Kürdî ed-Dımaşkî, İbn Salâh, Takıyyüddîn es-Sübki (Kettânî, *Risâletü'l-Müstatrafe*, I, 112) Ayrıca konu hakkında bilgi için Bkz. Köktaş, Yavuz, "Hadislerin Tariklerini Bir Arada Değerlendirmenin Faydaları Üzerine", *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi Dergisi*, s. 149-170.

³³ Bkz. İbn Abdilber, *et-Tembîd*, II, 42-43; Beğavî, *Şerbu's-Sünne*, I, 252-256; İbn Hacer, *Bülûğul-Merâm*, s. 239-251; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, VI, 64.

kat ettiği bir konudur.³⁴ Ancak salt ahkâm hadisleri çalışması olması hasebiyle İbnü'l-Harrât'tan misal vermek daha isabetli olacaktır. O, bir konu ile ilgili birden fazla rivayet varsa, imkânları çerçevesinde hepsini zikretmektedir.³⁵ Mesela şu rivayetlerde olduğu gibi:

مسلم عن المغيرة بن شعبة قال كنت مع النبي صلى الله عليه وسلم في سفر فقال يا مغيرة خذ الإداوة فأخذتها ثم خرجت معه فانطلق رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى تواری عنی ففقدت حاجته³⁶

ابوداود عن المغيرة بن شعبة أن النبي صلى الله عليه وسلم كان إذا ذهب المذهب أبعد³⁷

مسلم عن عبد الله بن جعفر قال أردفتي رسول الله صلى الله عليه وسلم ذات يوم خلفه فأسر إلي حديثاً لا أحدث به أحداً من الناس وكان أحب ما استتر به رسول الله صلى الله عليه وسلم لحاجته هدف أو حائش نخل قال بن أسماء في حديثه يعني حائش نخل³⁸

مسلم عن أنس في حديث حماد كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا دخل الخلاء وفي حديث هشيم أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان إذا دخل الكنيف قال اللهم اني أعوذ بك من الخبث والخبائث³⁹

البيزار عن زيد بن أرقم رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال إن هذه الحشوش محتضرة فإذا أتى أحدكم الخلاء فليقل أعوذ بالله من الخبث والخبائث⁴⁰

Yukarıda def-i hacet konusunda Rasûlüllâh (s.a.s.)'den meselenin farklı yönlerini ifade eden hadisler nakledilmektedir. Hadislerin belli bir kısmı burada aktarılmıştır. İbnü'l-Harrât, buraya alınan hadislerden daha fazlasını eserlerinde zikretmektedir. O, eserinde Müslim (v. 261/875)'in *Sahîb*'inden, Ebû Dâvûd (v. 275/889)'un *Sünen*'inden ve Bezzâr (v. 292/905)'in *Müsned*'inden seçilen def-i hacet çerçevesindeki rivayetleri bir araya getirmiştir. Rivayetlere bakıldığında konunun etraflıca açıklanması amacıyla sıralandıkları anlaşılmaktadır. Bu tespitlerden hareketle bir konu ile ilgili rivayetlerin bir araya getirilmesi, ahkâm hadis kitaplarında tercih edilen uygulamalardan birisi olarak görülmektedir.

³⁴ İbn Abdilber'in rivayetleri bir araya getirdiği uygulamalarına örnek olarak Bkz. İbn Abdilber, *et-Tembid*, XII, 7, 8, 9, 10, 11, 12.

³⁵ İbnü'l-Harrât, *el-Abkâmü'l-Vüstâ*, I, 123, 124, 125.

³⁶ Müslim, Taharet, 77.

³⁷ Ebû Dâvûd, Taharet, 1.

³⁸ Müslim, Hayz, 122.

³⁹ Müslim, Hayz, 79.

⁴⁰ Bezzâr, *Müsned*, II, 132.

6. Rivayetlerin Tekrarını Yapmama

Hadis ilmine dair eserlerde bir hadisin birden fazla konu çerçevesinde farklı yerlerde zikredildiği görülmektedir. Çünkü bir hadiste bir konunun birden fazla yönü ifade edilmiş olabilmektedir. Dolayısıyla müellifler, farklı bab başlıkları altında aynı hadisi birden fazla yerde zikredebilmektedir.

Ahkâm hadisleri çalışmalarına bakıldığında çoğunlukla bir hadisin birden fazla yerde tekrarlanmadığı tespit edilmektedir.⁴¹ Bunun sebebi onların Sünen tarzında yazılan eserler olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Sünenler, konuları esas alan bölüm başlıkları usulüne göre yazılmıştır. Her bir bölüm farklı konuları ihtiva etmektedir. Bir konu, ancak bir yerde incelenmektedir. Dolayısıyla hadislerin tekrar edilmesi söz konusu değildir. Ancak bazı âlimlerin eserlerinde aynı hadisi birkaç yerde zikrettikleri görülmektedir. Bu yaygın olan bir durum değildir. Söz konusu âlimlerden Şevkânî'nin *Neylü'l-Evtâr*'daki istisnai uygulamasını şöyle örneklendirebiliriz.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ طَلْحَةَ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ
قَالَ
مَرَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِتَمْرَةٍ فِي الطَّرِيقِ قَالَ لَوْلَا أَنِّي أَخَافُ أَنْ تَكُونَ مِنَ
الصَّدَقَةِ لَأَكَلْتُهَا

Enes İbn Mâlik (r.a.)'den rivayet edildiğine göre, “Rasûlüllâh (s.a.s.) yolda giderken bir hurma buldu. Bu hurmanın sadaka olmadığını bilseydim onu yerdim, buyurdu.”⁴² Şevkânî rivayeti eserinin iki farklı yerinde zikretmektedir. Bunlardan birisi kitâbü'l-buyû' diğeri ise kitâbü'l-lukâtâ'dır.⁴³ İki farklı bapta aynı hadise yer verilmesi, rivayetin farklı yönlerine işaret etmek amacıyla yapıldığını göstermektedir.

Ahkâm hadisleri âlimlerinden İbnü'l-Harrât bir rivayeti bir yerde zikrettiğini, “Tekrara girmekten hoşlanmam” şeklinde beyan etmektedir. Çünkü ona göre asıl olan tekrar olmaksızın rivayetleri

⁴¹ Konu ile ilgili olarak Bkz. İbn Hacer, *Bülûğul-Merâm*, s. 482.

⁴² Buhârî, Lukâta, 6; Müslim, Zekat, 156; Ebû Dâvûd, Zekât, 30; Ahmet, *Müsned*, III, 291; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 195.

⁴³ Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, V, 270; VI, 68.

kısa bir şekilde nakletmektir.⁴⁴ Söz konusu âlimler İbnü'l-Harrât gibi sözlü olarak ifade etsinler veya etmesinler uygulamada bir hadisi eserlerinde şerh çalışması olan çalışmalardaki birkaç eser hariç çoğunluğun sadece bir yerde zikrettikleri tespit edilmektedir.

7. Mütâbi ve Şâhid Gösterme

Mütâbi⁴⁵ ve şâhit⁴⁶ gösterme, ahkâm hadislerinde rivayetin sıhhatini bildirme açısından önemlidir. Fert olduğu zannedilen rivayetlerin araştırmalar neticesinde mütâbi ve şâhitleri tespit edilebilmektedir. Bu durum, fert olan hadisin güçlenmesi anlamına gelmektedir. İncelediğimiz ahkâm hadisleri kitaplarının müellifleri istinasız bunu yapmışlardır. Bazı âlimler sadece işaret ederken bazıları ise ayrıntıya girmektedirler. Mesela, Tahavî, İbn Hazm, Beyhakî, İbn Abdilber, Beğavî, Makdisî ve İbn Hacer, zikrettikleri hadisin mütâbi ve şâhid geldiğinde atıf yapmakta, zaman zaman ayrıntıya girmektedirler.⁴⁷

8. Rivayetlerin İsnat ve Metin Kısmında Tasarrufta Bulunma

Rivayetlerin isnat ve metin kısmında tasarrufta bulunma, genellikle tekrar yapmama isteğinin birer yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Bablarda konuları açıklamaya yönelik zikredilen ilk hadisten sonra gelen rivayetlerin çoğunlukla isnat ve metin kısımlarında tasarruflarda bulunmaktadır. Bu durum ahkâm hadisleri müellifleri tarafından farklı şekilde uygulanmaktadır. Müelliflerden bazıları mütâbi ve şâhid rivayetleri de dâhil bütün hadislerin isnatlarını tam olarak verirken bazıları ise sadece birinci rivayetin isnadını tam, diğerlerini ise sahabi ravisi ile sınırlandırmaktadır.

⁴⁴ İbnü'l-Harrât, *el-Abkâmü'l-Vüstâ*, I, 67.

⁴⁵ Mütâbi, tebia kök filinden mufaale babından ismi faildir ve itibar sonunda ferd olduğu sanılan hadisle aynı veya benzer lafızlarla başka ravi tarafından rivayet edildiği anlaşılan hadise denir (Uğur, Mücteba, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992, s. 291).

⁴⁶ Şâhit, araştırma neticesi ferd olduğu sanılan bir hadise benzeyen ve tek başına rivayette bulunduğu kabul edilen ravinin şeyhinden rivayet edilmiş olduğu anlaşılan ikinci bir hadise şâhit denir (Uğur, Mücteba, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 370).

⁴⁷ Tahavî, *Şerbu Maâni'l-Âsâr*, III, 51-55; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 373-375; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 265; İbn Abdilber, *et-Tembid*, II, 4; Beğavî, *Şerbu's-Sünne*, I, 252-256; Makdisî, *Umdetü'l-Abkâm*, s. 119, 120, 140, 141, 197, 201; İbn Hacer, *Bülüğü'l-Merâm*, s. 240, 256.

Mesela, Beyhakî, İbn Abdilber, Beğavî ve İbnü'l-Harrât isnadın her halükarda tam olarak verilmesi arzusundadırlar.⁴⁸ İsnadın bir kısmını zikredip diğerlerini kısaltan âlimler de bulunmaktadır. Makdisî ve Şevkânî onlardandır. Rivayetlerin isnat kısmında sadece sahabiye zikrederek tasarrufta bulunmaktadır. Metin kısmında, ilk önce verilen hadisin tamamı belirtilirken, eğer o hadiste olmayan ve başka kaynaktan zikredilen kısımlar varsa o zaman ziyadelere atıf yapmakla yetinmektedir. Metnin kalanını ise vermemektedir.⁴⁹ İbn Hacer, hadis metinlerinde taktî uygulamasına gitmektedir. Bir konu ile ilgili Buhârî ve Müslim'in ittifak ettiği rivayet zikredildikten sonra, Müslim'in *Sabîb*'inde farklı bir ifade varsa sadece o kısma işaret etmektedir. Söz konusu farklılık zikredilirken hadis metninin kalan kısımları nakledilmemektedir.⁵⁰

Rivayetlerin isnat ve metin kısmındaki tasarruflar âlimlerin tercih ettikleri bir durum olarak görülmektedir. Yukarıdaki âlimlerin uygulamalarında da görüldüğü üzere isnat ve metin kısımlarında hiç kısaltmaya gitmeyenler olduğu gibi aksi yönlü hareket edenler de vardır. Bunlar, bir tercih meselesidir. Ancak her iki grubun da asıl amacının rivayetin isnat ve metin açısından en sağlam bir şekilde nakledilmesi, hadisten kastedilenin okuyucuya farklı kaynakların desteğiyle aktarılmasıdır.

9. Rivayetlerin Fıkhi Boyutunu Açıklama

Ahkâm hadislerinin gelişim sürecine bakıldığında ilk dönemlerde fıkhu'l-hadîs ifadesiyle neşvü nema bulmuşlar daha sonra ise özellikle eserlerde "ahkâm hadisleri" ismiyle tanınır hale gelmişlerdir. Fıkhu'l-hadîs ve ahkâm hadisleri ifadeleri Ehl-i Rey'e karşılık hadis merkezli bir çabadır.⁵¹ Ahkâm hadisleri eserlerinde rivayetlerin fıkhi boyutuna değinmek iki yönlü olarak gerçekleşmektedir. Bunlardan birincisi: rivayetleri konunun oluş sırasına göre aktararak kendilerinin hangi düşüncede olduklarını yansıtmaktadırlar.

⁴⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 78; İbn Abdilber, *et-Tembid*, IX, 71-94; İbnü'l-Harrât, *el-Abkâmü'ş-Şer'iyyetü'l-Kübrâ*, I, 453-454.

⁴⁹ Makdisî, *Umdetü'l-Abkâm*, s. 249-252; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, III, 301.

⁵⁰ İbn Hacer, *Bülûğu'l-Merâm*, s. 256.

⁵¹ Bkz. Hatîb el-Bağdadî, Ebû Bekir el-Hatîb Ahmet b. Ali b. Sabit, *Nasîhatü Eblî'l-Hadîs*, nşr. Abdülkerim Ahmet el-Verikat, Mektebetü'l-Menâr, Zerkâ, 1408.

Beyhakî ve İbn Hacer rivayetler hakkında fıkhi değerlendirme yapmayanlardandır.⁵² İkincisi, İbn Hazm, İbn Abdilber, Beğavî ve Şevkânî rivayetlerin fıkhi değerlendirmesini yapanlardandır. İbn Hazm, *el-Muhallâ*'da ilk olarak konuları daha sonra ilgili ayet ve hadisleri zikretmektedir. Hadislerin fıkhi değerlendirmeleri ise en sonda yer almaktadır. Konu ile ilgili rivayetleri mezheb imamlarının değerlendirmeleriyle detaylandırmaktadır. Mezheb imamlarının değerlendirmelerinden sonra tercihini ve sebebini açıklamaktadır. Görüşlerini açıklarken konunun başındaki rivayetlere yer vermektedir.⁵³

İbn Abdilber, *et-Tembîd'de* -bir ahkâm hadisleri çalışması ve bir hadis şerhi olduğu için- rivayetlerin fıkhi boyutunu açıklamayı yeğlemektedir. Rivayetlerin fıkhi boyutunu mezheplerin görüşlerini aktararak göstermektedir. Mezheplerin görüşlerini naklettikten sonra kendi değerlendirmesini "Kâle Ebû Ömer" ifadesiyle belirtmektedir.⁵⁴

Beğavî, *Şerbu's-Sümme*'de yer verdiği hadislerin çok azından sonra fıkhi yönü üzerinde durmaktadır. Genel olarak hadisleri nakletmeyi, garîbü'l-hadis çerçevesine girecek kelimeleri açıklamayı, mütâbi ve şâhitleri zikretmeyi yeğlemektedir. Zaman zaman hadisin fıkha dair bilgiler vermektedir. Fıkıh konularına girerken, "hadisten şu konuya delil vardır" şeklinde ifadeler kullanmaktadır. Rivayetten istinbat edilenler zikredildikten sonra eğer farklı görüşte olan bir mezheb varsa ona işaret edilmektedir. Söz konusu bilgiler birkaç cümleden ibarettir.⁵⁵ Beğavî, hadislerin açıklanması çerçevesinde ayet ve konu ile ilgili diğer hadisleri aktif olarak zikretmektedir. Aynı bab içinde bir hadisin açıklanmasında konuya dair diğer rivayetlere yer verirken müstakil bir hadis başlığı yapma ihtiyacı hissetmemiştir. İlk belirttiği hadisin açıklayıcısı konumunda zikretmiştir.⁵⁶

Ahkâm hadis kitaplarının müellifleri rivayetlerin fıkhi yönüne

⁵² Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 208-209; İbn Hacer, *Bülgü'l-Merâm*, s. 480-486.

⁵³ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 36-42.

⁵⁴ İbn Abdilber, *et-Tembîd*, II, 40, 41, 42, 44.

⁵⁵ Beğavî, *Şerbu's-Sümme*, IX, 4, 17, 18, 293; XII, 218.

⁵⁶ Beğavî, *Şerbu's-Sümme*, IX, 18.

önem vermişlerdir. Bunu yaparken hem mezheplerin görüşlerine değer vermiş hem de kendi düşüncelerini belirtmeyi ihmal etmişlerdir.

Sonuç

Ahkâm hadisleri, dinin hadis ilmi açısından hükümlerinin bina edildiği umdelerdendir. Hükümlerin bina edildiği rivayetlerin sağlam olması, onlardan istinbad edilen hükümlerin de sıhhatine etki etmektedir. Dolayısıyla ahkâm hadisler ile ilgili eserlerdeki rivayetler önem arz etmektedir. Bu araştırmada rivayetlere yer verme şekillerinin ve eserlerde hadisler açısından hangi metodların kullanıldığına tespiti yapılmıştır. Ahkâm hadisleri müelliflerinin her şeyden önce isnada büyük önem verdikleri anlaşılmıştır. Sıhhat, üzerinde durulan en önemli konu olmuştur. Herhangi bir konu kapsamında zikredilen rivayetlerin mütâbi ve şâhitlerini zikretmişlerdir. Bu durum bablara girişte yer verilen hadislerin sıhhatine ne kadar önem verdiklerinin bir göstergesidir. İstisnaları olmakla birlikte âlimlerin rivayetlerden genelde hüküm çıkardıkları ve hangi konulara delil olduğuna işaret ettikleri tespit edilmiştir. Hem hadislerin ayrıntılı incelenmesi hem de fikhî yönlerinin üzerinde durulması rivayet-dirâyet bütünlüğünün bir göstergesidir. İlk dönemlerden itibaren fıkhu'l-hadis olarak ifade edilen rivayetlerin ahkâmını anlama faaliyetlerini ahkâm hadis eserleri müellifleri gerçekleştirmiştir. Ahkâm hadisleri eserlerinde âlimlerin genel olarak değindikleri ve bizim ortaya koyduğumuz bu dokuz ortak nokta, söz konusu kaynakların güvenilirliği ve onlara dayandırılan hükümlerin dini değeri açısından oldukça önemlidir.

Kaynaklar

Ahmet b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, nşr. Şuayb Arnaûd, Müessesetü'l-Kurtuba, Kâhire, 1375.

Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ', *Şerbu's-Sünne*, nşr. Şuayb Arnaûd, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1403.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Huseyn, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nşr. Muham-

- med Abdulkâdir Atâ, Mektebetü Dâru'l-Bâz, Mekke, 1414.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik, *el-Müsned* nşr. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullâh, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medîne, 1428.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sabîb*, nşr. Mustafa Dîb el-Buğa, Dâru İbn Kesîr, Lübnan, 1407.
- Darekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer, *es-Sünen*, nşr. Seyyid Abdullah Hâşim el-Yemânî el-Medenî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1386.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eşâs es-Sicistânî, *es-Sünen*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîyd, Dâru'l-Fikr, ts.
- el-Makdisî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülğanî b. Abdilvâhid b. Ali el-Cemmâilî, *Umdetü'l-Abkâm min Kelâmi Hayri'l-Enâm* nşr. Mahmut Arnaûd ve Abdülkadir Arnaûd, Müessesetü Kurtuba, Kâhire, 1408.
- Hatîb el-Bağdadî, Ebû Bekir el-Hatîb Ahmet b. Ali b. Sabit, *Nasîbatü Eblî'l-Hadîs*, nşr. Abdülkerim Ahmet el-Verikat, Mektebetü'l-Menâr, Zerkâ, 1408.
- Hatîb el-Bağdadî, Ebû Bekir el-Hatîb Ahmet b. Ali b. Sabit, *Târîbu Bağdadâd*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh, *et-Tembîd Limâ fi'l-Muvatta mine'l-Meâni vel-Esânîd*, nşr. Mustafa b. Ahmed el-Ulvî ve Muhammed Abdülkebir el-Bekrî, Vizâratü Umûmî'l-Evkâf ve's-Şüûnî'l-İslâmiyye, Mağrib, 1387.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen, *Târîbu Dimaşk* nşr. Ebû Sa'îd Ömer b. Garâme el-Amravî- Ali Şîrî, Beyrut, 1415.
- İbn Hacer, Şihâbuddîn Ahmet b. Ali el-Askalânî, *Bülûğu'l-Merâm min Ediletî'l-Abkâm*, nşr. Muhammed Hâmid el-Fakî, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kâhire, 1347.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd Zâhirî el-Endelüsî, *el-Muballâ*, nşr. Ahmet Muhammed Şâkir, Dârü't-Tûras, Kâhire, ts.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Şabîbu İbn Hibbân*, nşr. Şuayb el-Arnaût- Hüseyin Esed, Beyrut, 1404.
- İbnü'l-Harrât, Ebû Muhammed Abdülhâk b. Abdurrahman İşbîlî, *el-Abkâmü'l-Vüstâ min Hadîsi'n-Nebi Sallallabü Aleybi ve Sellem*, nşr. Hamdi Silefî, Subhi Samerrai, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1416.
- İbnü'l-Harrât, Ebû Muhammed Abdülhâk b. Abdurrahman İşbîlî, *Abkâmü's-Serriyyetî'l-Kübrâ* nşr. Ebû Abdillâh Huseyn b. Ukkâşe, Mek-

- tebetü'r-Rüşd, Riyad, 1422.
- Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, *er-Risâletü'l-Müstatrafe li Beyâni Meşhûri Kütübi Sünneti'l-Musanef*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1406.
- Köktaş, Yavuz, "Hadislerin Tariklerini Bir Arada Değerlendirmenin Faydaları Üzerine", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, (2002). Yıl: 2, S. 1: 149-170.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sabih*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb Ebû Abdurrahman, *es-Sünen*, nşr. Abdülfettah Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, Haleb, 1406.
- Öztoprak, Mustafa, *Endülüste Hadis ve İbnü'l-Harrât el-İşbîli*, Şimal Matbaacılık, Sinop, 2012.
- Şafî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas, *er-Risâle*, nşr. Abdurrahman b. Mehdî, el-Matbaatu'l-İlmiyye, Kâhire, 1312.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylü'l-Evtâr min Esrâri Münteka'l-Ahbâr*, nşr. Muhammed b. Suphi Hasen Hallâk, Dâru İbni'l-Cevzî, Mısır, 1427.
- Tahavî, Ebû Ca'fer Ahmet b. Muhammed b. Selâme b. Abdülmelik el-Ezdî, *Şerbu Maâni'l-Âsâr*, nşr. Muhammed Zührî en-Neccâr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye. Beyrut, 1399.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, nşr. Ahmet Muhammed Şâkir, Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- Uğur, Mücteba, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnaût vd, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1982.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tezki-ratü'l-Huffâz*, Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Haydarabad, 1956.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mizânü'l-İtidâl fi Nakdîr-Ricâl* nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut, ts.
- Ziriklî, Hayreddin Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fârisî, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li-Eşberîr-Ricâl ve'n-Nisâ*, Dâru'l-İlim, Beyrut, 2002.